بسم الله الرحمن الرحيم

سرشناسه	: فیروزی‌مندی، فراز، ۱۳٦۳- .
عنوان و نام پدیدآور	: بانک جهانی و حقوق بشر، فرصت‌ها و چالش‌های فرارو از منظر حقوق بین‌الملل/ فراز فیروزی‌مندی؛ با دیباچه سیدقاسم زمانی.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۱۷٦ ص.؛ ۱٦/۵×۲۳/۵ س‌م.
شابک	: ۹۷۸-۹٦٤-۸۲۰۰-۸٤-۳
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا.
یادداشت	: عنوان به انگلیسی: World bank and human rights law, opportunities and challenges from the international law perspective.
موضوع	: بانک جهانی.
موضوع	: World Bank.
موضوع	: حقوق بین‌الملل -- جنبه‌های اقتصادی.
موضوع	: حقوق بشر -- جنبه‌های اقتصادی.
موضوع	: عدالت اجتماعی.
شناسه افزوده	: زمانی، قاسم، ۱۳٤٦- ، مقدمه‌نویس.
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۱ ۹ف۲ب/HG۳۸۸۱/۵
رده‌بندی دیویی	: ۳۳۲/۱۵۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۸۵۱۷۵٤

عنوان : **بانک جهانی و حقوق بشر؛ فرصت‌ها و چالش‌های فرارو از منظر حقوق بین‌الملل**

مؤلف : فراز فیروزی‌مندی

ناشر : مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش

نوبت چاپ : اول

تاریخ چاپ : ۱۳۹۱

شابک : ۹۷۸-۹٦٤-۸۲۰۰-۸٤-۳

شمارگان : ۵۰۰ نسخه

بها : ۵۵.۰۰۰ ریال

حق هرگونه چاپ و انتشار محفوظ است.

تهران ـ خیابان کریم‌خان‌زند ـ خیابان سنایی ـ خیابان نهم ـ کوچه گیلان ـ پلاک ۵ ـ کدپستی ۱۵۸۵۷۴۳۱۱۱

صندوق پستی: ۱۵۸۷۵/٤۵۳۹ تلفن: ٤-۸۸۸۱۱۵۸۱ نمابر: ۸۸۸۱۱۵۸۰

Website: www.sdil.ac.ir Email: publication@sdil.org

برای مادرم که زندگی را باز تعبیر

عشق،

انسانیت،

و آزادی می داند.

سخن ناشر

بعد از جنگ دوم جهانی و به ابتکار ایالات متحد امریکا، بانک جهانی به منظـور کمـک بـه بازسازی کشورهای آسیب‌دیده از جنگ و جلوگیری از بروز بحران‌های مالی و پولی ایجـاد گردید. در آغاز تصور می‌شد که بانک به عنوان یک نهاد صرفاً اقتصادی بایـد تمـام تـلاش خود را به اعطای وام به کشورهای نیازمند، و بازپس‌گیری وام‌های اعطایی بـه اضـافه بهـرهٔ متعلقه معطوف نماید. بانک جهانی یک نهاد بین‌المللی و دارای اهداف اجتماعی بین‌المللـی بود و از همین رو نظارت بانک بر نحـوهٔ هزینـه کـردن وام‌هـای پرداختـی از همـان ابتـدا مسأله‌ای مهم و قابل تأمل بود. بر همین اساس و با صدور اعلامیـه جهـانی حقـوق بـشر و تنظیم میثاق‌های بین‌المللی ۱۹٦٦، و پس از آنکه حقوق بشر به یک نهـضت جهـانی مبـدل گردید توجه به حقوق بشر در برنامه‌ها و سیاست‌های بانک اهمیت بیشتری یافـت. اهتمـام بانک به هزینه شدن وام‌های اعطایی آن در راه توسعه حقوق بشر به ویژه در حوزه حقـوق اقتصادی بشر می‌توانست اعتبار و مشروعیت ملی و بین‌المللی بانک را افـزایش داده زمینـه تحولات اجتماعی در کشورهای ذی‌ربط را فراهم آورد.

جناب آقای فراز فیروزی‌مندی با تألیف کتاب «بانک جهانی و حقوق بشر: فرصت‌هـا و چالش‌های فرا رو از منظر حقوق بین‌الملل» تلاش کرده است اقدامات و قابلیت‌های بانـک جهانی در ترویج و حمایت از حقوق بشر را مورد توجه قرار دهد و موانـع فـراروی آن را معرفی نماید. مؤسـسه مطالعـات و پژوهـشهای حقـوقی شـهر دانـش غـور و تأمـل آقـای فیروزی‌مندی را ارج نهـاده و عـلاوه بـر پژوهـشگران حقـوق بـشر و حقـوق بـین‌الملـل، سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران امور مالی و پولی کشور را به مطالعـه ایـن کتـاب دعـوت می‌نماید.

وحید اشتیاق

فهرست مطالب

عناوین اختصاری ۱۲
دیباچه ۱۳
پیشگفتار ۱۷

بخش اول: تاریخچه، ساختار و ماهیت حقوقی موافقت‌نامه تأسیس بانک جهانی ۲۹

گفتار اول: ریشه، ارکان، اهدف و سازمان‌های مربوط با بانک جهانی ۲۹
الف)تاریخچه بانک جهانی ۳۰
ب) ارکان بانک جهانی ۳۱
۱. هیأت رئیسه ۳۲
۲. هیأت مدیره اجرایی ۳۲
۳. ریاست بانک ۳۳
ج) اهداف بانک جهانی ۳۳
د) سازمان‌های مربوط با بانک جهانی ۳۴
۱. انجمن بین‌المللی توسعه ۳۵
۲. شرکت مالی بین‌المللی ۳۷
۳. آژانس چندجانبه تضمین سرمایه‌گذاری ۳۷
۴. مرکز بین‌المللی حل‌وفصل اختلافات ناشی از سرمایه‌گذاری (ایکسید) ۳۸
گفتار دوم: سیر تکاملی نقش بانک جهانی در اقتصاد بین‌الملل ۳۹
گفتار سوم: ماهیت حقوقی موافقت‌نامه تأسیس بانک جهانی ۴۲
الف) ماهیت حقوقی ارتباط بانک جهانی با دول عضو ۴۲
ب) ارتباط موافقت‌نامه‌ای با سازمان ملل متحد ۴۳

بخش دوم: بانک جهانی و ارتباط آن با حقوق بین‌الملل **۴۵**
گفتار اول: شخصیت حقوقی بین‌المللی ۴۵
الف) شخصیت حقوقی بین‌المللی بانک جهانی ۴۸
گفتار دوم: اهلیت سازمان‌های بین‌المللی ۵۳
گفتار سوم: محدودیت‌های سازمان‌های بین‌المللی بر اساس اهداف و اصول سازمان ۵۶
گفتار چهارم: محدودیت‌های سازمان‌های بین‌المللی بر مبنای اصول کلی حقوق بین‌الملل ۵۹
گفتار پنجم: تعهدات سازمان‌های بین‌المللی به موجب حقوق بین‌الملل ۶۳
الف) معاهدات ۶۵
ب) حقوق بین‌الملل عرفی ۶۸
ج) اصول کلی حقوق بین‌الملل ۷۱

بخش سوم: بانک جهانی و ارتباط آن با حقوق بشر **۷۳**
گفتار اول: بانک جهانی و ارتباط آن با حقوق بشر ۷۳
الف) مواد موافقت‌نامه تأسیس بانک جهانی ۷۳
ب) ارزیابی وضعیت داخلی حقوق بشر ۷۸
گفتار دوم: وضعیت بانک جهانی به عنوان یک آژانس تخصصی سازمان ملل ۷۹
گفتار سوم: رابطه میان رعایت حقوق بشر و توسعه ۸۳

بخش چهارم: منابع تعهداتی حقوق بین‌الملل بشر و بانک جهانی **۹۱**
گفتار اول: حقوق بین‌الملل عرفی و اصول کلی حقوق بین‌الملل ۹۱
گفتار دوم: تعهدات حقوق بشری برگرفته از منشور ملل متحد ۹۶
گفتار سوم: تعهدات برگرفته از منشور جهانی حقوق بشر ۱۰۱
الف) اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۰۱
ب) میثاقین بین‌المللی حقوق بشر ۱۰۷
۱. ارتباط میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با بانک جهانی ۱۰۸
۲. ارتباط میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و بانک جهانی ۱۱۲
گفتار چهارم: ارتباط بانک جهانی و سایر اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی حقوق بشر ۱۱۳
الف) کنواسیون‌های بین‌المللی حقوق بشر ۱۱۳

ب) اعلامیه حق بر توسعه و بانک جهانی ۱۱۵

بخش پنجم: تعهدات حقوق بشری بانک جهانی ۱۱۹

گفتار اول: سطوح متفاوت تعهدات حقوق بشری ۱۱۹

گفتار دوم: محتوای تعهدات حقوق بشری بانک جهانی ۱۲۴

الف) تعهدات ماهوی ۱۲۶

۱. حق بر آموزش ۱۲۷

۲. حق بر غذا ۱۲۹

ب) تعهدات شکلی ۱۳۱

۱. تعهدات شکلی داخلی ۱۳۱

۲. تعهدات شکلی خارجی ۱۳۳

بخش ششم: برنامه‌های تعدیل ساختاری و آثار آن بر رعایت حقوق بشر ۱۳۵

گفتار اول: معرفی برنامه‌های تعدیل ساختاری ۱۳۶

گفتار دوم: ارتباط نظری میان اعمال برنامه‌های تعدیل ساختاری و نقض حقوق بشر ۱۳۸

گفتار سوم: آثار عملی برنامه‌های تعدیل ساختاری بر رعایت حقوق بشر ۱۴۷

الف) برنامه‌های تعدیل ساختاری و ارتباط آن با حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۴۷

ب) برنامه‌های تعدیل و ارتباط آن با حقوق مدنی و سیاسی: تظاهرات، درگیرهای خشونت‌آمیز و آشوب‌های خیابانی ۱۴۹

ج) برنامه تعدیل ساختاری: شکنجه، کشتار، ناپدیدسازی اجباری و به بند کشیدن گروه‌های منتقد ۱۵۱

نتیجه‌گیری ۱۵۵

فهرست منابع ۱۵۹

نمایه ۱۶۹

عناوین اختصاری

AJIL	American Journal of International Law
BYIL	British Yearbook of International Law
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
EC	European Community
EJIL	European Journal of International Law
EU	European Union
GNP	Gross National Product
HILJ	Harvard International Law Journal
HL	House of Lords
HRQ	Human Rights Quarterly
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights
ICESCR	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
ICJ	International Court of Justice
ICSID	International Convention for the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States
IFIs	International Financial Institutions
ILC	International Law Commission
ILM	International Legal Materials
ILO	International Labour Organization
IMF	International Monetary Fund
MIGA	Multilateral Investment Guarantee Agency
NGO	Non-Governmental Organization
NYIL	Netherlands Yearbook of International Law
SAAs	Structural adjustment agreements
SAPs	Structural Adjustment Programs
UDHR	Universal Declaration of Human Rights
UN	United Nations
UNGA	United Nations General Assembly
WHO	World Health Organization

دیباچه

حقوق بشر، حقوقی خاص انسان است، انسانی که نه در ظرفی به نام جنس محدود می‌ماند و نه قالبی مانند نژاد و ملیت را برمی‌تابد. آنچه فصل انسان‌ها از یکدیگر است در اینجا عَرَضی است که به دلیل اشتراک در کرامت ذاتی، اصولاً رادع هر گونه تبعیض است. حقوق بشر حقوق نوع انسان است.

تقابل حقوق بشر با حاکمیت که سرگذشتی به بلندای تاریخ تشکیل دولت دارد دولت را متهم اصلی نقض حقوق بشر جلوه‌گر ساخته است، دولتی که در مسیر حفظ و استحکام حاکمیت خویش‌پندار خود، از تعرض به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی شهروندان اِبایی نداشته است. نقض حقوق بشر توسط دولت به عنوان واقعیتی تاریخی آن‌چنان ریشه‌دار قلمداد می‌شود که کمتر در امکان نقض حقوق بشر توسط دیگران اندیشه شده است. اگر هم چنین امری به صورت پراکنده مطرح شده باشد اتهام نقض حقوق بشر در دایره‌ای وسیع‌تر از دولت، متوجه افراد و یا شرکت‌ها به ویژه شرکت‌های فراملی شده، و این اتهام کمتر متوجه نهادهای بین‌المللی بوده است. دلیل منطقی رفع اتهام نقض حقوق بشر نسبت به نهادهای بین‌المللی، به هدف عام‌المنفعه این نهادها و از جمله ترویج و حمایت از حقوق بشر باز می‌گردد. اینکه چنین تصوری تا چه حد با واقعیت‌های اجتماعی موجود منطبق می‌نماید، پاسخ خویش را در تأمل در مخاطب‌شناسی قاعده بین‌المللی حقوق بشر، و کارکرد آن نهادهای بین‌المللی می‌یابد.

قاعده بین‌المللی حقوق بشر، قاعده‌ای جهانشمول است. جهانشمولی این قاعده نه صرفاً به معنای قابلیت استناد به این قاعده در مقابل همه دولت‌ها و نفی نسبی‌گرایی است، بلکه به آن معناست که همگان ملزم به رعایت چنین قاعده‌ای هستند. التزام همگان به رعایت و نیز تضمین رعایت حقوق بشر از موضوع، هدف و ماهیت قاعده بین‌المللی حقوق بشر منبعث می‌گردد. این قاعده که جنبه اعلامی دارد به حمایت از انسان و حقوق مختص وی فارغ از زمان و مکان می‌پردازد و بر خلاف دیدگاه شایع و عمومی، صرفاً به روابط میان فرد و دولت محدود نمی‌شود. حقوق بشر به اعتبار کرامت و مرتبت موضوعٌ‌له

خود و ضرورت حمایت از وی، اساساً و ماهیتاً نمی‌تواند فقط به ملتزم ساختن حاکمیت بسنده کند و انسان را در مقابل دیگران رها سازد. اصول و قواعد حقوقی از قبیل عدم عضویت در معاهده و نسبی بودن اثر آن، اعمال رزرو بر معاهده، گریز از قاعده عرفی با حربه اعتراض مستمر و ... که اصولاً جنبه فنی و شکلی دارند نمی‌توانند قاعده عینی حقوق بشر را به طور کامل متوقف سازند. اکنون در همه‌جا صحبت از استقرار حقوق بشر بر تارک نظام بین‌المللی و عروج بشریت به عنوان نماد ارزش‌های مشترک جهانی است. بدیهی است که در چنان نظامی هیچ‌یک از اعضای جامعه بین‌المللی نمی‌تواند نسبت به حق‌هایی که تمنیات هفت میلیارد انسان در جای‌جای بسیط خاک قلمداد می‌شود بی‌اعتنا باقی بماند.

در قرن بیست‌ویکم که جهانی‌شدن خصیصه بارز آن، و جهانشمولی حقوق بشر نماد پیوند مشترک سرنوشت بشریت است حتی نهادهای اقتصادی، تجاری، مالی و پولی نیز نمی‌توانند خود را با حقوق بشر بی‌ارتباط و بیگانه قلمداد کرده اقلیم خویش را مستقل از آن تلقی نمایند. سازمان جهانی تجارت، صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی، اتحادیه اروپا، و تمام نهادهای بین‌المللی که زیست بین‌المللی را در حوزه‌های مختلف مدیریت و ساماندهی می‌کنند به این نکته نیک واقفند که علاوه بر اینکه مؤسسان و اعضای آنها جملگی نهادهایی هستند که ملتزم به احترام و تضمین رعایت حقوق بشر و آزادی‌های اساسی افراد موجود در قلمرو و تحت صلاحیت خویشند، بلکه کارآمدی و مشروعیت بین‌المللی آنها در گرو احترام به حقوق شهروندان حقیقی جامعه بین‌المللی است.

بانک جهانی که در سال ۱۹٤٤ یعنی در بحبوحه جنگ دوم جهانی در کنفرانس برتون‌وودز بنیاد نهاده شد یکی از مهم‌ترین نهادهای بین‌المللی است که به لحاظ اهداف و کارکردهای خویش می‌تواند در تحقق و توسعه حقوق بشر ایفای نقش نماید. هدف از تأسیس بانک جهانی مساعدت به ترمیم و توسعه کشورهای عضو به وسیله فراهم آوردن تسهیلات برای امور مولد ثروت، تشویق سرمایه‌گذاری خارجی، و اعطای وام در راستای احیا و ترمیم اروپای جنگ‌زده و توسعه اقدامات تولیدی و مولد در سطح کلان است. بانک جهانی رهنمودهای مختلف در زمینه نحوه تعامل دولت‌ها با سرمایه‌گذار خارجی صادر نمود و در سال ۱۹٦۵ با تنظیم کنوانسیون واشنگتن در مورد حل‌وفصل اختلافات ناشی از سرمایه‌گذاری میان دولت‌ها و اتباع سایر دول، برای اولین بار مرجعی بین‌المللی (ایکسید) را بنیاد نهاد تا اشخاص (حقیقی یا حقوقی) بتوانند در دعاوی سرمایه‌گذاری به داوری

نهادی بین‌المللی دسترسی پیدا کنند. اهلیت استیفای افراد از حقوق خویش در سطح بین‌المللی که توسط خود آنها به صورت مستقیم و بدون اتکا به دولت متبوع خویش در چارچوب نهاد کلاسیک حمایت دیپلماتیک به اجرا درمی‌آید، دستاورد مهم بانک جهانی است که از اهمیتی بسزا برخوردار است و در اعتلای جایگاه بین‌المللی افراد و تعدیل حاکمیت بسیار نقش داشته است. علاوه بر این، بانک جهانی با ایجاد آژانس چندجانبه تضمین سرمایه‌گذاری (میگا) در سال ۱۹۸۸، در راستای تشویق و توسعه سرمایه‌گذاری خارجی، «بیمه» را نهادی حیاتی در حوزه سرمایه‌گذاری قلمداد نمود. بدیهی است که ابتکار بانک جهانی در بنیان نهادن ایکسید و میگا می‌تواند در راستای حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی، در حمایت از حق مالکیت و تحقق حق توسعه مؤثر باشد.

علاوه بر این بانک جهانی نسبت به حفاظت از محیط زیست که در قالب حق بر محیط زیست سالم صبغه‌ای حقوق بشری نیز یافته اهتمام داشته است. وام‌های بانک جهانی فقط پس از ارزیابی زیست‌محیطی کارشناسان بانک جهانی (مشروط بودن اعطای وام) که تصمیماتشان توسط یک هیأت بازرسی مورد بررسی قرار می‌گیرد اعطا خواهد شد. نحوه هزینه کردن وام‌های اعطایی نیز موضوعی نیست که بانک نسبت به آن بی‌اعتنا باشد و یا آنها را در مراحل بعدی مطمح‌نظر قرار ندهد.

بانک جهانی به همان میزان که می‌تواند در اعتلا و توسعه حقوق بشر سهیم باشد، دارای این قابلیت است که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به نقض حقوق بشر مبادرت ورزد. اشتغال، آموزش، توسعه، بهداشت و سلامتی، برخورداری از محیط زیست سالم و سایر حق‌های بشری می‌توانند به واسطه سیاست‌های بانک در معرض خدشه قرار گیرند.

کتاب «**بانک جهانی و حقوق بشر: فرصت‌ها و چالش‌های فرا رو از منظر حقوق بین‌الملل**» که توسط محقق ساعی و پرتوان جناب آقای فراز فیروزی‌مندی به نگارش درآمده است بیم‌ها و امیدهای جامعه بین‌المللی نسبت به کارکرد بانک جهانی در حوزه خطیر حقوق بشر را به تصویر کشیده است. حسن انتخاب مؤلف در پرداختن به موضوعی این‌چنین مهم که کم و بیش مبتلابه همگان است را باید به فال نیک گرفت. آقای فیروزی‌مندی که این تحقیق را در چارچوب پایان‌نامه کارشناسی ارشد خویش در رشته حقوق بشر دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی به سرانجام رسانده، اثری بسیار ارزشمند و در عین حال جامع و موجز را در این عرصه به زیور چاپ آراسته است.

مانند هر حقوقدان دیگری، دغدغه اصلی مؤلف در این اثر «**عدالت اجتماعی**» است و اینکه بانک جهانی در طی مسیری که دولت‌های عضو در قالب اساسنامه و مصوبات بعدی برایش ترسیم کرده‌اند به چه میزان در این راه موفق بوده است. آقای فیروزی‌مندی که پیش‌تر با ترجمه و تحقیق کتاب «**تأمین اجتماعی: مقدمه‌ای بر اصول اساسی**» تألیف پروفسور دنی پیترز (انتشارات شهر دانش ـ ۱۳۸۸) غربت عدالت را در سطح ملی به تصویر کشیده است، این بار در کتاب «**بانک جهانی و حقوق بشر**» چنین عدالتی را در زمینه اجرای حقوق بشر در سطح جهانی و در کارنامه بانک جهانی جست‌وجو کرده است. اینکه آیا مؤلف موفق شده است فرازی فیروزمندانه از آرمان عدالت و حقوق بشر را در آئینهٔ بانک جهانی هویدا سازد به داوری و قضاوت خوانندگان فرهیخته کتاب واگذار می‌شود.

سیّدقاسم زمانی
دی ماه ۱۳۹۰

پیشگفتار

جامعه بین‌المللی در قرن حاضر و علی‌الخصوص سالیان اخیر درگیر مسائل شگرف و نوظهوری است که تا به حال با آن دست به گریبان نبوده است. پدیداری مقولاتی نظیر جهانی شدن، حضور رو به رشد بازیگران بین‌المللی غیردولتی، کم‌رنگ شدن مرز حاکمیتی دولت‌ها، اهمیت یافتن زائدالوصف تغییرات اقلیمی و توجه فزاینده به مسائل زیست‌محیطی، فقر و گرسنگی رو به گسترش در جهان،[1] بحران‌های اقتصادی در نتیجه رشد بی‌سابقه اقتصاد بازارگرا، رعایت حقوق جهانی بشر همه مولود تأثیرپذیری پدیده‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی از یکدیگر هستند.

در این میان نقش علم حقوق به مثابه یک فرآورده اجتماعی و تابعی از متغیرهای اجتماعی برای انتظام بخشیدن به مسائل مذکور به نحو بارزی آشکار می‌شود. قالب ناهمگون شکل گرفته در این فضا نیازمند یک نظم حقوقی کارآمد و پویاست که از قابلیت ایجاد سازوکارهای لازم برای به نظم درآوردن این مسائل نوظهور برخوردار باشد و این یک وظیفه اخلاقی است که بر عهده حقوقدانان قرار دارد.[2] از این روست که باید گفت حقوق بین‌الملل به عنوان نظم حقوقی حاکم بر نظام بین‌المللی با چالش‌های فراوانی علی‌الخصوص در ارتباط با تابعان جدید حقوق بین‌الملل روبه‌رو است.[3] مسأله تعهدات[1] و

---

۱. بر اساس تحقیقاتی که در سالیان اخیر صورت گرفته بالغ بر دو میلیاردونیم از افراد در سطح جهان درآمدی کمتر از ۲ دلار در روز دارند و ٦٥ میلیون نفر زیر خط نهایت فقر و قحطی زندگی می‌کنند. نک:

S. Chen and M. Ravallion, ***The Developing World Is Poorer than we thought, but No Less Successful in the Fight against Poverty***, Washington, DC: World Bank, 2008, table 5, p. 41.

2. A. Buchanan, ***Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law***, Oxford University Press, NewYork, 2007, p. 432.

۳. چالش‌های پیش روی حقوق بین‌الملل و عدم کارایی آن به اعتبار وصف کلاسیک آن یعنی حراست از حاکمیت دولت برخی از صاحب‌نظران را به انتقاد از این نظم به زعم ایشان نا کارآمد واداشته است. چنانچه برخی از حقوق نوین جهانی سخن به میان می‌آورند. آنان معتقدند که اگر زمانی حقوق ملل ***(jus gentium)*** حافظ منافع روم باستان و همچنین حقوق بین‌الملل که در خدمت منافع دولت ـ ملت‌های (nation-state) اروپایی بوده در حال حاضر باید در پی یک حقوق تکامل یافته‌تر تحت عنوان حقوق جهانی (New Global Law) باشد که بر منافع مشترک بشریت و صلح بین‌المللی استوار بوده و از قابلیت تنظیم روابط به هم تنیده بین‌المللی برخوردار باشد:

مسؤولیت[۲] بازیگران بین‌المللی غیردولتی[۳] نظیر سازمان‌های بین‌المللی، آژانس‌های تخصصی سازمان ملل و شرکت‌های فراملیتی[۴] در نظام بین‌المللی و علی‌الخصوص در ارتباط با حقوق بشر از جمله مسائل نوینی است که کمتر مورد توجه و تمرکز در نظام حقوق بین‌الملل بوده است.[۵]

اعمال و اقدامات این‌گونه بازیگران عمدتاً توسط سازمان‌های غیردولتی،[۶] فعالان اجتماعی و زیست‌محیطی و رسانه‌های گروهی مورد توجه، پایش و نظارت قرار گرفته است. توجه فزاینده به اقدامات ناتو در یوگسلاوی سابق، ضمانت اجراها و تحریم‌های سازمان ملل علیه حکومت صدام و تأثیرات آن بر حقوق شهروندان آن کشور و همچنین

"The time has come for a global law just as earlier, the time was ripe for the law of nations and what later became international law. Without the jus gentium, international law cannot be understood".

جالب است که رافائل دومینگو استاد حقوق دانشگاه پامپلونا و از مبتکران اصلی این ایده از *"jus gentium"* به مثابه پدربزرگ، از "International law" پدر و از"Global law" به عنوان نوه یاد می‌کند.

See: R. Domingo, ***The new Global Law***, Cambridge University Press, 2010, p. 53; see also: D.J. Bederman, ***Globalization and International Law***, Palgrave Macmillan, 2008.

1. Obligations
2. Responsibility
3. Non-States Actors (NSAs)

اصطلاح مذکور می‌تواند بسته به زمینه مورد استفاده در بردارنده مفاهیم متعددی باشد. به عنوان مثال کمپین بین‌المللی مبارزه با استفاده از مین‌های زمینی این اصطلاح را در مورد گروه‌های اپوزوسیون شبه نظامی که مستقل از یک دولت شناخته شده عمل می‌کنند به کار می‌گیرد، که شامل گروه‌های شورشی، و نهضت‌های آزادی بخش می‌شود. کمسیون ناظر بر کنوانسیون حقوق بشر و خلق‌های آفریقا معتقد است که اصطلاح مذکور توسط جامعه بین‌المللی خطاب به افراد، سازمان‌ها، نهادها و سایر ارگان‌هایی به کار گرفته می‌شود که عملکردشان مستقل و بدون وابستگی به هر دولتی است. نک:

M. Ssenyonjo, "The applicability of International Human Rights law to non-states actors: what relevance to economic, Social and Cultural Rights", ***The International Journal of Human Rights***, 2008, vol. 12, No. 5, pp. 725-760 at 727; P. Alston, ***Non-States Actors And Human Rights,*** Oxford University Press, 2005, pp. 3-36.

آنچه بدیهی است فقدان یک تعریف جامع در این خصوص است که با اجماع روبه‌رو باشد بنابراین لازم به ذکر است که مقصود اثر حاضر از این اصطلاح سازمان‌های بین‌الدولی و آژانس‌های تخصصی سازمان ملل است.

4. Transnational Corporations

5. See: G. Martin, "Foreigners in Their Own Land: Cultural Land and Transnational Corporations Emergent International Rights and Wrongs", ***Virginia Journal of International Law***, vol. 38, 1998, p. 331; K. A. Rodman, "Think Globally, Punish Locally: Non-State Actors, Multinational Corporation and Human Rights Sanctions", ***Ethics And International Affairs***, vol. 12, 1998, p. 19; R. Mc Corquodale, "Non State Actors and International Human Rights Law", quoted in S. Joseph and A. Mc Beth, ***Research Handbook on International Human Rights Law***, Edward Elgar Publishing, 2010, pp. 97-114 at 98.

حقوق بشر به لحاظ تاریخی به عنوان تعهدات دولت‌ها در قبال شهروندانشان مطرح بوده و همواره دولت‌ها اصلی‌ترین متعهدان به این حقوق بوده‌اند. از این رو، تعریف نقش بازیگران بین‌المللی غیردولتی در قبال حقوق بشر بسیار بحث‌برانگیز و دشوار می‌باشد.

6. NGOs

محکومیت اعمال شرکت نفتی شل[1] در نیجریه پس از فاش شدن اینکه شرکت مذکور مقادیر زیادی اسلحه و مهمات را برای حمایت از تأسیسات نفتی‌اش به پلیس نیجریه عرضه کرده و پلیس نیجریه نیز از آن اسلحه و مهمات در جهت کشتار و سرکوب تظاهرات آرام و صلح‌طلبانه حرکت‌های مدنی استفاده کرده[2]، توسط سازمان‌های حقوق بشری و گروه‌های مردم‌نهاد، خود گواهی بر این ادعاست.[3]

قرن حاضر شاهد روند رو به رشد سازمان‌های بین‌المللی با داشتن صلاحیت‌های مختلف، در عرصه نظام بین‌الملل است. این سازمان‌ها بدون در نظر گرفتن مرزهای جغرافیایی تقریباً در تمام حوزه‌های بین‌المللی ریشه دوانده و در موارد مختلفی از جمله امور مربوط به اقیانوس‌ها و دریاها، فضای ماورای جو، اقتصاد جهانی، توسعه، سلامت و بسیاری موارد دیگر تأثیرگذار می‌باشند. پر واضح است که سازمان‌های بین‌المللی به لحاظ اشتغالات خود و به خاطر وسایل و امکاناتی که از آنها در راه نیل به اهداف خویش سود می‌برند، دارای این قابلیت هستند که مرتکب اعمال خلاف بین‌المللی شده و به دیگران خسارت وارد کنند.[4]

رشد فزاینده این‌گونه بازیگران بین‌المللی در عرصه بین‌المللی و تأثیرات عملکرد آنها بر ساختار سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی کشورهای مختلف، لزوم پایش و توجه دو چندان را بر اعمال این سازمان‌های بین‌المللی به نحو بارزی آشکار می‌سازد. از مهم‌ترین این نهادهای بین‌المللی، نهادهای مالی بین‌المللی[5] هستند که با توجه به ظرفیت و صلاحیت‌هایشان می‌توانند نقش بسیار کلیدی در توسعه کشورهای جهان علی‌الخصوص کشورهای پیرامونی ایفا کنند. کثرت روزافزون سازمان‌های بین‌المللی و به تبع آن افزایش شمول صلاحیت‌ها و اقتدارشان از یک سو، و از سوی دیگر سرعت خیره کننده جهانی

---

1. Shell
2. See: S. Skogly, "Complexities in Human Rights Protection: Actors and Rights Involved in the Ogoni Conflict in Nigeria", 1997, ***Netherland Quarterly on Human Rights***, No.1.

۳. در گزارشی که در ژوئیه ۱۹۹۳ توسط سازمان خواروبار و کشاورزی سازمان ملل و برنامه جهانی خواروبار ارائه شده، حکایت از این دارد که اکثریت گسترده‌ای از مردم عراق در شرایط رقت انگیزی به سر می‌برند. در گزارش آمده که اعمال تحریم‌های شورای امنیت علیه عراق، ۱۸ میلیون جمعیت عراق را در معرض قحطی و گرسنگی قرار داده است. نک: مسلم حسنی‌زاده، **مشروعیت تحریم‌های اقتصادی از دیدگاه حقوق بشر**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبایی، سال تحصیلی ۸۰-۱۳۷۹.

٤. سیّد قاسم زمانی، «تأملی بر مسؤولیت سازمان‌های بین‌المللی»، **مجله حقوقی**، شماره ۲۱، ۱۳۷٦، ص ۲۱۸.

5. International finance Institutions (IFIs)

شدن، علی‌الخصوص جهانی شدن اقتصاد[1] و گرایش به بازار آزاد و تجارت جهانی، موجبات حضور پررنگ بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول را در نظم نوین اقتصادی پس از جنگ جهانی دوم فراهم آورده است. شوک‌های نفتی روی‌داده در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، تغییرات و نوسانات جهانی قیمت نفت و تأثیرات آن بر اقتصاد کشورهای صنعتی همچنین کشورهای در حال توسعه، وقوع بحران بدهی‌ها[2] ناشی از عدم توانایی کشورها در بازپرداخت قروض بین‌المللی‌شان را نیز باید از دیگر عوامل قدرت گرفتن نهادهای برتون وودزی[3] (بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول) در اقتصاد جهانی دانست.

موازی و همسو با تغییرات صورت گرفته در اقتصاد جهانی و بین‌المللی، تغییراتی نیز در نظام حقوقی بین‌المللی صورت گرفته است. حجم قواعد و مقررات حقوقی بین‌المللی رشد قابل توجهی داشته است. علاوه بر این، تعاملات فراگیر و چندجانبه جای روابط دوجانبه را گرفته‌اند. در قلمرو حقوق بین‌الملل بشر نیز پیشرفت‌ها در طی ٦٠ سال گذشته بسیار چشمگیر بوده است. حقوق بین‌الملل با تصویب منشور ملل متحد در سال ۱۹٤٥ شاهد تغییراتی بوده و حقوق بشر از سطح مسأله‌ای داخلی که همواره در سایه حاکمیت دولت‌ها قرار داشت تبدیل به یک موضوع مشروع بین‌المللی شده[4] و به عنوان یکی از

---

۱. جهانی شدن اقتصاد یکی از پارادیم‌های مهم قرن بیست‌ویکم می‌باشد. لیکن چالش‌های پیش روی جهانی شدن اقتصاد در رابطه با حقوق بشر از مسائل بنیادینی به شمار می‌آید که همچنان پاسخ‌های مناسبی دریافت نکرده است. کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی فرهنگی سازمان ملل در آستانه پنجاهمین سالگرد تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر مبادرت به تصویب بیانیه‌ای در خصوص جهانی شدن و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نمود. کمیته در این بیانیه نگرانی خود را در این مورد اعلام می‌دارد که دولت‌ها عمده توانایی خود را بر ارتقای جهانی شدن قرار داده‌اند، حال آنکه به هیچ عنوان تلاش مؤثری را در جهت اتخاذ تدابیر و سازوکارهایی که می‌تواند منجر به هماهنگی و تطابق سیاست‌هایشان در رابطه با احترام کامل به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گردد، ندارند. کمیته همچنین معتقد است که جهانی شدن نه تنها در تطابق با حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قرار ندارد، بلکه:

"…globalization risks downgrading the central place accorded to Human Rights by the Charter of United Nations in general and the International Bill of Human Rights in Particular". See: UN Committee on Economic, Social, and Cultural Rights, statement on Globalization and Economic, Social and Cultural rights, 11 may 1998, reproduced International Human Rights Reports, 1999, p. 1176, paras. 3 and 4.

2. Debt Crisis

3. Bretton Woods Institutions (BWIs)

4. H. Lauterpacht, ***International law and Human Rights***, London, Stevens and Sons Ltd, 1950, p. 76; P.G. Lauren, "First Principles of Racial Equality: the History and Politics and Diplomacy of Human Rights Provisions in the United Nations Charter", ***Human Rights Quarterly***, 1983, vol. 5.

چهار هدف اصلی سازمان ملل متحد در منشور گنجانده[۱] و سازوکارهایی در سیستم ملل متحد برای کمک به ارتقای این حقوق پیش‌بینی شده است.[۲]

با وجود این، سازمان ملل برای ارتقا و حمایت فراگیر از حقوق بشر با محدودیت‌های فراوان از جمله ساختار بین‌الدولی حقوق بین‌الملل که مبتنی بر اصل رضایت دولت‌هاست روبه‌رو می‌باشد. با این وصف نهادهای حقوق بشری سازمان ملل، چه معاهده‌ای و چه منشوری، سعی در پایش و نظارت و تطبیق هرچه بیشتر عملکرد کشورها با استانداردهای حقوق بشری دارند. در این راستا رابطه آژانس‌های تخصصی سازمان ملل[۳] و تأثیر سیاست‌های آنان در خصوص حقوق بشر مورد توجه کنفرانس جهانی حقوق بشر که در سال ۱۹۹۳ در وین برپا شد، قرار گرفت. اعلامیه وین آژانس‌های تخصصی سازمان ملل را به تشریک مساعی و هماهنگی هرچه بیشتر ذیل مجموعه سازمان ملل در خصوص حمایت از حقوق بشر رهنمون ساخت و همچنین از آنان خواست که در جلسات سالانه خود به ارزیابی آثار سیاست‌ها و عملکردهایشان بر برخورداری از کلیه حقوق بشر بپردازند.[۴] در سال ۱۹۹۹، کوفی عنان دبیر کل وقت سازمان ملل نیز با ارائه میثاق جهانی ملل متحد[۵]، آژانس‌های تخصصی، سازمان‌های بین‌المللی و شرکت‌های فراملیتی را به رعایت و حمایت از حقوق بین‌الملل بشر فراخواند[۶]. این خود مقدمه‌ای در جهت توجه فزاینده به نقش بالقوه این آژانس‌ها در ارتقا و حمایت از حقوق بشر بود. بدین‌ترتیب کمیته حقوق اقتصادی و اجتماعی نیز در تفسیر کلی شماره ۲ اشعار می‌دارد:

---

۱. بند ۳ ماده ۱ منشور ملل متحد

۲. ماده ٦٨ منشور

۳. آژانس‌های بین‌المللی، سازمان‌های بین‌المللی با صلاحیت‌های خاص هستند که با انعقاد موافقت‌نامه به سازمان ملل وابسته می‌شوند که به همراه خود سازمان ملل اصطلاحاً سیستم نظام بین‌الملل را تشکیل می‌دهند. این آژانس‌ها دارای شخصیت حقوقی مستقل از سازمان ملل می‌باشند و مکمل عملکرد سازمان ملل در امور تخصصی هستند.

P. Sands and P. Klein, ***Bowett's Law of International Institutions***, London, Sweet & Maxwell, 2001, p. 77; see also: H. G. Schermers & N. M. Blokker, ***International Institutional Law: Unity within Diversity***, Matinus Nijhoff Publishers, Fourth Revised Edition, 2003, p. 1075.

4. ***The Vienna Declaration and Programme of action***, Section A. (1), Part. II. 25 June 1993, "The World Conference on Human Rights also recommends to … specialized agencies at their annual meeting also assess the impact of their strategies and policies on the enjoyment of all human rights". See: http://www.2.ohchr.org/English/law/pdf/Vienna/pdf.

5. United Nations Global Compact

6. E.U.Petresman, "Time for United Nations Global Compact for Intergating Human Rights into law of worldwide Organizations: Lessons from European Intergation", ***EJIL***, 2002, vol. 13, No. 3, p. 621.

بخش اول:
تاریخچه، ساختار و ماهیت حقوقی موافقت‌نامه تأسیس بانک جهانی

گفتار اول:
ریشه، ارکان، اهدف و سازمان‌های مربوط با بانک جهانی[1]

روابط اقتصادی در حال حاضر از مهم‌ترین روابط بین‌المللی میان تابعان حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود. بسیاری از کشورها روابط خود را از حوزه اقتصادی آغاز کرده‌اند و بعدها در سایر حوزه‌ها به همکاری با یکدیگر پرداخته‌اند. برخی اتحادیه‌ها و سازمان‌های بین‌المللی بر مبنای روابط اقتصادی پایه‌گذاری شده‌اند. به علت گسترش چنین روابطی شاخه‌ای در حقوق بین‌الملل با عنوان حقوق بین‌الملل اقتصادی به وجود آمده که علاوه بر تنظیم مبادلات تجاری، مالی و پولی بین کشورها به موضوع توسعه هم می‌پردازد. در حال حاضر بانک جهانی از مهم‌ترین گردانندگان این نظم اقتصادی است. همنوا با سلطه بلامنازع اقتصاد مبتنی بر بازار آزاد و جهانی شدن، بانک نیز مداخلات فزاینده‌ای را در ساختار اقتصادی کشورهای جهان علی‌الخصوص توسعه‌نیافته و در حال توسعه انجام می‌دهد که در بردارنده آثار و تبعاتی مخصوصاً بر حقوق بشر ـ که مبنای پژوهش پیش روی است ـ برای کشورهای مذکور است. لذا در این فصل ابتدا به بررسی چرایی تشکیل این نهاد در پرتو مقتضیات زمان و سپس بررسی سیر تکاملی آن در اقتصاد جهانی و همچنین ماهیت حقوقی موافقت‌نامه بانک پرداخته می‌شود.

---

۱. در نگارش این قسمت عمدتاً از منبع ذیل استفاده شده برای مطالعه بیشتر، نک:

E. Mason and R.E. Asher, ***The World Bank since Bretton Woods: The Origins, Polices, Operations, and Impact of the International Bank for Reconstruction and Development and the other Members of the World Bank,*** Washington DC, Brookings Institution, 1973.